

ПОЧАТКОВА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

УДК 37.015.31

Л. О. Варяниця

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Сучасна освітня система України знаходиться на піку освітніх реформ. Нова Українська школа, яка набирає чинності з вересня 2018 року, націлена формування конкурентоспроможної на ринку праці особистості, здатної до самонавчання впродовж життя та критичного мислення; ставити цілі та досягати їх.

Особливої актуальності набуває проблема розвитку критичного мислення молодших школярів, оскільки стрімко змінюваний технологічний та соціальний світи потребують різних стилів мислення, формулювання та окреслення власного бачення щодо певної ситуації, уміння швидко перебудовуватися в нестандартній ситуації та досягати поставлених цілей.

Актуальність обраної для дослідження теми підсилюється й тим, що гібридна війна на сході України, що триває вже чотири роки, показала відсутність критичного мислення у значної частини населення, внаслідок чого воно стало легкою жертвою агресивної інформаційної пропаганди з боку РФ, об'єктом ураження масової та індивідуальної свідомості; легко захопилося ідеями «руського миру» та опинилося в «зомбі-реальності». У цьому спотвореному світі залишилося ціле покоління молодих українців. Це стало національною трагедією, і, на жаль, поки що не існує механізмів реінтеграції цієї молоді в український простір.

Отже, надзвичайно актуальним і доцільним у проекті «Стандарту початкової освіти» є те, що серед наскрізних умінь школярів передбачено розвиток критичного мислення. У програмах початкової школи критерієм оцінки навчальної діяльності учнів визначається не стільки обсяг знань, скільки вміння їх аналізувати, узагальнювати, активно використовувати в нестандартній ситуації, вести пошукову діяльність. Тому цілком закономірно, що актуальності набуває питання розвитку критичного мислення учнів початкової школи, адже формувати критичне мислення, як і інші важливі психічні якості, треба починати на ранніх етапах розвитку особистості.

Метою статті стало розкриття сутності поняття «критичне мислення» та визначення особливостей формування і розвитку критичного мислення у молодших школярів в умовах нової української школи.

Досліджуючи *перший аспект* визначеної мети щодо *розкриття сутності поняття «критичне мислення»*, передусім зазначимо, що в колі науковців одностайного визначення щодо поняття критичного мислення не має. Тому спробуємо охарактеризувати найбільш поширені підходи щодо його розуміння.

Феномен критичного мислення досліджується у працях Дж. Браус, Д. Вуд, М. Векслер, Р. Джонсона, С. Заир-Бека, Р. Енніса, Д. Клустера, В. Мисан, О. Пометун, Н. Поспелова, С. Рубіншейна, Р. Стернберга, Б. Теплова Л. Терлецької, С. Терно, О. Тягло, Д. Халперн та ін.

Так, у роботах С. Рубіншейна, Б. Теплова досліджуваний феномен характеризується як *якість розуму*. Зокрема, Б. Теплов у своїхнаукових працях визначає критичне мислення як *уміння оцінювати роботу думки, ретельно обмірковувати свої висновки та гіпотези, а також не піддаватися впливу сторонніх думок, а строго і правильно оцінювати їх, бачити їхні сильні і слабкі сторони, розкривати те цінне, що в них є, і ті помилки, які допущені в них»* [6, с. 22]. С. Рубінштейн пов'язує критичність мислення з можливістю здійснювати перевірку визначених гіпотез у ситуаціях, коли перед особистістю постає кілька варіантів вирішення задачі. Одним із складників критичного мислення, на думку С. Рубінштейна, є *здатність до оцінки, здатність до вибору одного з багатьох варіантів* [5, с. 87].

Як вид розумової діяльності критичне мислення досліджували Дж. Браус та Д. Вуд. Вони визначали цей вид мислення як *рефлексивне, яке дозволяє об'єктивно міркувати, логічно діяти у відповідності зі здоровим глуздом, дає можливість подивитися на речі з різних точок зору і відмовитися від власних упереджень, прийти до нових можливостей вирішення проблем* [1, с. 23]. Особистість, яка здатна критично мислити, визначає проблему та окреслює цілі, відшукує інформацію, систематизує та презентує інформацію, встановлює причино-наслідкові зв'язки між поняттями та ідеями, володіє навичками переформулювання інформації, ідей; *уміє висувати нові ідеї й бачити нові можливості, що дозволяє їй успішно розв'язувати проблеми*. М. Кларів зауважує, що критичне мислення спрямоване на вирішення поставленої гіпотези, якій варто вірити та довіряти, та являє собою, *раціональне, рефлексивне мислення*. При такому розумінні критичне мислення включає *уміння (що необхідні для такого типу мислення) та схильність* [2, с. 56].

Видатна дослідниця Д. Халперн вказує на те, що «критичне мислення – це використання когнітивних технік або стратегій, які збільшують вірогідність отримання бажаного результату. Це визначення характеризує феномен критичного мислення, для якого характерні *контрольованість, обґрунтованість та цілеспрямованість*; до якого звертаються при розв'язанні задач, формулюванні висновків, аналізі вірогідності оцінок та прийнятті рішень [4, с. 145]. У своєму дослідженні Д. Халперн обґрунтовує сутність критичного мислення з точки зору його

розвитку, в основі якого лежать навички критичного мислення – набір операцій, що дозволяють знайти шлях до мети; операцій, що лежать в основі уміння робити логічні висновки, аналізувати аргументи, перевіряти гіпотези, схвалювати рішення, оцінювати вірогідність подій [3, с. 150].

Для розуміння сутності критичного мислення велике значення має дослідження Р. Пауля, який зауважує, що досліджуваний феномен можна аналізувати у кількох напрямках, які не суперечать один одному. По перше, Р. Пауль звертає увагу на те, що критичне мислення призводить до самовдосконалення. По друге, даний тип мислення спирається на використання стандартів коректної оцінки розумового процесу. Тобто, критичне мислення – це самовдосконалення мислення на підставі певних стандартів [11, с. 20]. Керуючись цими положеннями, автор робить висновок, що критичне мислення це – дисципліноване, самокероване явище, що демонструє досконалість відповідно до особливого способу думки. Автор виокремлює дві форми критичного мислення: якщо дисциплінованість слугує інтересам окремого індивіда або групи, ігноруючи інших людей або групи, то це софістичне або слабке критичне мислення; а якщо дисциплінованість ураховує інтереси різноманітних людей або груп, то це досконале або сильне критичне мислення [7, с. 22]. Така точка зору автора доводить важливість соціального аспекту критичного мислення.

Ч.-К. Ченг детально розглянув структуру критичного мислення й визначив такі компоненти: 1) пізнавальні навички; 2) мотиваційні диспозиції (певні норми, приписи); 3) поведінкові звички; 4) ідеологічні переконання. Основними проявами критичного мислення, на його думку, є пошук правди та розуміння різноманітності. Ключова роль такого виду мислення – протистояння вірі, що не піддається жодному поясненню [7, с. 25].

Деякі інші точки зору щодо структурної характеристики критичного мислення дотримується Л. Терлецька. Науковець звертає увагу на його глибину (проникливе мислення) – уміння проникати в суть, бачити незрозуміле там, де іншим здається все ясним і зрозумілим; послідовність – уміння дотримуватися логічних правил, не суперечити самому собі; самостійність – уміння задавати питання та знаходити підходи щодо їх розв'язання. У роботах Є. Полат знаходимо інші ознаки критичного мислення. А саме: аналітичність (відбір, уміння проводити паралелі між фактами та явищами); асоціативність (установлення асоціацій з раніше вивченими фактами, явищами); самостійність; логічність (уміння будувати логіку доказовості розв'язання проблеми, послідовність дій); системність (уміння розглядати об'єкт, проблему в цілісності їх зв'язків і характеристик). Отже, результати дослідження критичного мислення українськими науковцями співвідносяться з деякими характеристиками критичного мислення в роботах європейських дослідників.

С. Терно, ґрунтуючись на закордонних дослідженнях, визначає критичне мислення як уміння використовувати прийоми обробки

інформації, що дають можливість отримати очікуваний результат; уміння робити логічні умовиводи, приймати обґрунтовані рішення, оцінювати позитивні й негативні риси як отриманої інформації, так і самого розумового процесу [8, с. 56].

Узагальнюючи викладений вище матеріал, визначимо основні характеристики та послідовність протікання критичного мислення як психічного процесу.

- Самостійність. Ніхто не може мислити за людину, висловлювати її думки, переконання, ідеї тощо. Мислення стає критичним, тільки якщо носить індивідуальний характер.

- Постановка проблеми. Критичне мислення досить часто починається з постановки проблеми, бо її розв'язання стимулює людину мислити критично. Початок розв'язання проблеми – збирання інформації, оскільки роздумувати «на порожньому місці» фактично не можливо.

- Прийняття рішення. Закінчення процесу критичного мислення – прийняття рішення, яке дозволить оптимально розв'язати поставлену проблему.

- Чітка аргументованість. Людина, яка мислить критично, повинна усвідомлювати, що часто та ж сама проблема може мати декілька рішень.

Як свідчать наведені визначення, критичне мислення є складним, багатомірним та багаторівневим явищем. *Отже, критичне мислення визначаємо як здатність особистості до самостійного оцінювання дійсності, інформації, знань, думок і тверджень інших людей, уміння знаходити ефективні рішення з урахуванням існуючих стереотипів і розроблених критеріїв.*

Розкриваючи *другий аспект* мети статті щодо визначення *особливостей формування і розвитку критичного мислення у молодших школярів в умовах нової української школи*, зазначимо, що відповідно до сучасних нормативних документів у галузі середньої загальної освіти, метою середньої, зокрема, початкової ланки освіти є формування в учнів критичного мислення.

Підставою для визначення особливостей формування і розвитку критичного мислення у молодших школярів в умовах нової української школи стали наукові розвідки О. Варзацької, М. Васьуленка, С. Гончаренка, О. Савченко. У своїх теоретичних і методичних доробках вони наголошували на питаннях розвитку в молодих школярів вміння самостійно опрацьовувати навчальний матеріал, розв'язувати проблемні питання та вміти робити висновки, бачити та виправляти власні помилки. У роботах В. Давидова, Д. Ельконіна, Г. Люблінської визначено ідеї розвивального навчання, підходи до розвитку пізнавального інтересу тощо. Сучасні дослідники критичного мислення (Т. Воропай, Д. Десятов, О. Пометун, Л. Терлецька, С. Терно, О. Тягло та ін.) наголошують на тому, що сенситивним періодом для розвитку критичного мислення є молодший шкільний вік.

Особливості формування і розвитку критичного мислення у молодших школярів ґрунтуються на таких основних положеннях, розроблених наведеними вище вченими: 1) освітній процес спрямовано не на заучування та запам'ятовування готових знань, а на осмислення та перетворення отриманої інформації; 2) розвиток критичного мислення учнів початкової школи не можливий без залучення технологій активного навчання, коли діти досліджують, шукають, інтерпретують матеріал; 3) організація навчально-пізнавальної діяльності повинна бути спрямована на формування критичного мислення, якому притаманні постановка та пошук відповідей на питання, обґрунтування та формулювання власних гіпотез та тверджень, аналіз проблеми чи ситуації з різних боків з метою розуміння сутності розв'язуваної проблеми.

Особливостями освітнього процесу, побудованого на засадах критичного мислення, є такі:

- на уроках даються завдання, розв'язання яких потребує мислення вищого рівня;
- навчальний процес обов'язково організовується як дослідження учнями певної теми, що виконується шляхом інтерактивної взаємодії;
- результатом навчання є вироблення власних суджень через застосування певних прийомів мислення;
- викладання є оцінюванням результатів із використанням зворотного зв'язку «учні – вчитель»;
- критичне мислення потребує навичок оперування доводами та формування умовиводами;
- відповідальність вимагає достатньої мотивації учнів до розв'язання певних проблем.

Цілеспрямовані формування і розвиток критичного мислення висуває певні вимоги і до структури уроку. Дослідники цього питання (А. Кроуфорд, Д. Макінстер, С. Метьюз, О. Поментун, В. Саул та ін.) обґрунтували таку структуру:

1. Фаза актуалізації (виклик) має на меті актуалізувати в пам'яті уже наявні знання, неформальним шляхом оцінити те, що учні знають, установити мету навчання, зосередити увагу на темі, представити контекст для розуміння нових ідей.

2. Фаза побудови знань (реалізація смислу) має на меті порівняти очікування учнів з тим, що вивчається, переглянути очікування, виявити основні моменти, відстежити процеси мислення, зробити висновки, поєднати зміст уроку з особистим досвідом учнів, поставити запитання до вивченого на уроці.

3. Фаза консолідації (рефлексія) має на меті узагальнити основні ідеї, інтерпретувати визначені ідеї, обмінятися думками, виявити особисте ставлення, апробувати ідеї, оцінити процес навчання [9, с. 67].

Успішність та ефективний розвиток критичного мислення у молодших школярів залежить від *форм та методів*, які використовує вчитель на уроці (Н. Вукіна, Н. Дементієвська, В. Дороз, В. Нищета та

ін.). На різних етапах формування й розвитку критичного мислення молодших школярів методисти радять використовувати різні ланцюжки методів активного навчання [10, с. 4]. Проте це буде предметом нашого подальшого дослідження.

Таким чином, виконуючи мету статті, що полягала в розкритті сутності поняття «критичне мислення» та визначенні особливостей формування і розвитку критичного мислення у молодших школярів в умовах нової української школи, нами було встановлено наступне.

По-перше, критичне мислення ми розуміємо як особливий тип мислення людини, спрямований на самостійне вирішення нею певної пізнавальної чи життєвої проблеми через її цілісний та всебічний аналіз, розгляд на основі різних джерел інформації, встановлення шляхів розв'язання цієї проблеми, обґрунтований вибір одного з шляхів, корекцію мисленнєвої діяльності. Отже, у нашому дослідженні критичне мислення – це здатність особистості до самостійного оцінювання дійсності, інформації, знань, думок і тверджень, уміння знаходити ефективні рішення різноманітних проблем з урахуванням існуючих стереотипів і розроблених критеріїв.

По-друге, особливостями формування і розвитку критичного мислення в освітньому процесі початкової школи є такі: освітній процес спрямовано не на заучування та запам'ятовування готових знань, а на осмислення та перетворення отриманої інформації; розвиток критичного мислення учнів початковій школі не можливий без залучення технологій активного навчання, коли діти досліджують, шукають, інтерпретують матеріал; організація навчально-пізнавальної діяльності повинна бути спрямована на формування критичного мислення, якому притаманні постановка та пошук відповідей на питання, обґрунтування та формулювання власних гіпотез та тверджень, аналіз проблеми чи ситуації з різних боків з метою розуміння сутності розв'язуваної проблеми; освітня діяльність, яка націлена на розвиток критичного мислення, повинна бути просічена рефлексією, бо саме зворотній зв'язок дає можливість дитині відчувати свої сили у подоланні певної теми, проблеми, усвідомлювати свою значимість у її розв'язанні, а вчителеві він допомагає орієнтуватися в рівнях обізнаності учнів класу в кожний момент уроку.

Наступним кроком нашого дослідження щодо означеної проблеми буде наукове обґрунтування та розробка технологій (форм, методів, засобів, етапів) формування і розвитку критичного мислення у молодших школярів в контексті ствердження нової української школи.

Список використаної літератури

- 1. БраусДж. А., Вуд.** Инвайронментальное образование в школах / Дж. А. Браус, Д. Вуд / Пер. с англ. НААЕЕ. – М., 1994. – 256 с.
- 2. Кларин М. В.** Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках / М. В. Кларин. – М. : Арена, 1994. – 124 с.

- 3. Кроуфорд А.** Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер [наук. ред., передм. О. І. Пометун]. – К. : Плейда, 2006. – 220 с. **4. Основы** критического мышления : метод. пособ. для учителей. – Киев: 2009. – 180 с. **5. Рубинштейн С. Л.** О мышлении и путях его исследования / С. Л. Рубинштейн. – М. : АН СССР, 1958. – 147 с. **6. Теплов Б. М.** Психология / Б. М. Теплов. – М. : Просвещение, 1946. – 223 с. **7. Терно С. О.** Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : посіб. для вчителя / С. О. Терно. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – 70 с. **8. Терно С. О.** Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : посіб. для вчителя / С. О. Терно. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – 105 с. **9. Технології** розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер; наук. ред., передм. О. І. Пометун. – К. : Вид-во «Плейди», 2006. – 220 с. **10. Телсжкіна О. О.** Застосування методів технології розвитку критичного мислення у викладанні фахової української мови / О. О. Телсжкіна // Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ [Електронний ресурс] : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ (5 березня 2016 р.). – К. : КНЕУ, 2016. – С. 207–210. – Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/17600>. **11. Тягло А. В.** Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века / А. В. Тягло, Т. С. Воропай // Постметодика. – 2001. – № 3 (35). – С. 19–26.

Варяниця Л. О. Розвиток критичного мислення в умовах нової української школи

У статті на основі аналізу наукової та нормативної літератури розкрито сутність поняття «критичне мислення» та визначено особливості формування і розвитку критичного мислення у молодших школярів в умовах нової української школи.

Встановлено, що критичне мислення – це здатність особистості до самостійного оцінювання дійсності, інформації, знань, думок і тверджень, уміння знаходити ефективні рішення різноманітних проблем з урахуванням існуючих стереотипів і розроблених критеріїв.

Визначено особливості формування і розвитку критичного мислення в освітньому процесі початкової школи: спрямованість освітнього процесу не на заучування та запам'ятовування готових знань, а на осмислення та перетворення отриманої інформації; неможливість розвитку критичного мислення учнів початкової школи без залучення технологій активного навчання; спрямованість навчально-пізнавальної діяльності на пошук відповідей на проблемні питання, обґрунтування та формулювання власних гіпотез та тверджень, аналіз проблеми чи ситуації з різних боків; насиченість освітньої діяльності рефлексією з боку учнів та вчителів.

Ключові слова: критичне мислення, початкова школа, нова українська школа.

Варяница Л. А. Развитие критического мышления в условиях новой украинской школы

В статье на основе анализа научной и нормативной литературы раскрыта сущность понятия «критическое мышление» и определены особенности формирования и развития критического мышления у младших школьников в условиях новой украинской школы.

Установлено, что критическое мышление – это способность личности к самостоятельной оценке действительности, информации, знаний, мыслей и утверждений, умение находить эффективные решения различных проблем с учетом существующих стереотипов и разработанных критериев.

Определены особенности формирования и развития критического мышления в образовательном процессе начальной школы: направленность образовательного процесса не на заучивание и запоминание готовых знаний, а на осмысление и преобразование полученной информации; невозможность развития критического мышления учащихся начальных школ без привлечения технологий активного обучения; направленность учебно-познавательной деятельности на поиск ответов на проблемные вопросы, обоснование и формулировка собственных гипотез и утверждений, анализ проблемы или ситуации с разных сторон; насыщенность образовательной деятельности рефлексией со стороны учеников и учителей.

Ключевые слова: критическое мышление, начальная школа, новая украинская школа.

Varianytsia L. Developing Critical Thinking at New Ukrainian Schools

On the basis of the analysis of current scientific data and normative documents the author of the article makes an attempt to characterize the notion of ‘critical thinking’ and determine the peculiarities of forming and developing primary school students’ ‘critical thinking’ at new Ukrainian schools.

In the article critical thinking is defined as a person’s ability to independently assess reality, information, knowledge, thoughts, and statements, find effective solutions to various problems with regards to the existing stereotypes and criteria established.

The article also concentrates on the peculiarities of forming and developing critical thinking in the educational process at primary schools, including the following: the focus of the educational process on comprehending and assimilating the information received rather than on memorizing the knowledge presented; the impossibility of developing primary school students’ critical thinking without using active learning; the educational and cognitive activity should be directed at finding answers to problematic questions, putting forward and justifying one’s own hypotheses and

statements, and analyzing problem or situation from different perspectives; the educational activity should also be focused on reflection on the part of both students and teachers.

Key words: critical thinking, primary school, new Ukrainian school.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2018 р.

Прийнято до друку 01.03.2018 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Докучаєва В. В.

УДК 379.8:373.3

О. В. Гончарук

СУБ'ЄКТНІСТЬ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У ДОЗВІЛЛЕВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Важливість дозвіллевої діяльності для пізнавального, психологічного та фізичного розвитку, формування світогляду й культури особистості визнається будь-яким суспільством. Людина у процесі дозвілля перебуває в умовах свободи вибору видів діяльності за інтересами, метою, змістом, стилем і способами самовираження. Залучення до дозвіллевої діяльності сприяє активній соціалізації, саморозвитку та професійному становленню особистості. У цьому процесі активізується розвиток професійних, когнітивних, емоційно-вольових та організаційних якостей особистості; здійснюється формування її індивідуально-творчого потенціалу; відбувається педагогічна підтримка соціальної активності в суспільно-орієнтованих видах дозвілля.

Дозвіллева діяльність школярів відбувається в школі та позашкільних виховних інститутах (клубах, центрах дитячої творчості, культурно-освітніх установах тощо). Вільне включення дітей у структуру будь-якого з цих інститутів засвідчує, що кожен з них може відчувати себе особистістю, суб'єктом соціальної дії.

Важливе значення має залучення у різні соціальні інститути саме дітей молодшого шкільного віку, для яких характерна рухливість, емоційність, зацікавленість, велика вразливість, конкретність мислення, нестійкість уваги, невміння концентрувати увагу тривалий час на чомусь одному, бажання наслідувати старших. Тому, цінним є для молодшого шкільного віку формування суб'єктності дитини у різних видах її діяльності.

Актуальність проблеми загострює й потреба в розв'язанні об'єктивних *суперечностей*, зокрема, між: потребою суспільства в цілеспрямованій організації дозвілля молодших школярів та наявністю соціальних інститутів для її здійснення; об'єктивним значенням